

A forradalom korszerű elmélete

A szocializmusba való átmenet törvényszerűségeinek és különböző módozatainak kérdése a jelenkor alapvető problémái közé tartozik. Olyan kérdése ez a mai tudományos szocializmusnak, mely egy ideje a nemzetközi szinten tovagyűrűző főbb elméleti viták középpontjába került. (Elsősorban a fejlett kapitalista országok kommunista pártjainak elméleti tevékenységére gondolok.) Ez a vita, véleményem szerint, nem zárult le, jobbára még csak az első megközelítésről beszélhetünk. Mindenesetre új helyzet állt elő: a kommunista világmozgalmon belül is mindinkább elismerik, hogy többféle út vezethet a szocializmushoz. Az eltérő stratégiák létjogosultsága ma már vitathatatlan, nem minősül eretnekségnek sem a jugoszláv út, sem az olaszok „történeti kompromisszuma”, vagy a franciák „sajátos nemzeti szempontokat figyelembe vevő szocializmusa”, sem az „eurokommunizmus”. E stratégiák ugyanis minden egyes kommunista párt szabad választásán alapulnak, ahol az alternatívákat nemcsak az általános törvények, hanem a sajátos történelmi tapasztalatok, aspirációk belső mozgása jelöli ki. „A tapasztalat azt bizonyítja — mondta Nicolae Ceaușescu elvtárs az RKP megalakulásának 45. évfordulója alkalmából, 1966. május 7-én —, hogy a munkáosztaély és pártja csak úgy képes biztosítani a proletárforradalom sikerét, ha az illető ország feltételeinek és sajátosságainak megfelelő stratégiai és taktikai vonalat dolgoz ki.” „Mi abból a tényből indulunk ki — állapította meg a párt főtitkára az RKP X. kongresszusának központi bizottsági jelentésében —, hogy a kommunista és munkáspártok különböző történelmi, társadalmi és nemzeti feltételek közt tevékenykednek, hogy a termelőerők és társadalmi viszonyok eltérő fejlettségi foka már önmagában is odavezet, hogy a jelenkori fejlődés egyes problémáinak tárgyalása, valamint a közvetlen harc egyes feladatai országról országra különbözzenek. Ezt a realitást megérteni annyit jelent, mint abszolút természetesnek tartani, hogy a kommunista és munkáspártok a marxizmus—leninizmus általános igazságait követve önállóan dolgozzák ki politikai vonalukat, stratégiájukat és taktikájukat. Csak ha ezeket az elveket mint oszthatatlan egységes egészet valósítjuk meg, akkor jöhet létre a kommunista és munkásmozgalom új, tartós egysége, mely összehasonlíthatatlanul magasabb rendű a régiénél.”

Az új utak keresése már csak azért sem jelentheti a szocialista forradalom általános törvényszerűségeinek tagadását, mert bár elutasítja a kívülről jövő ösztönzések egykori gyakorlatát, következetesen osztályalapokról elemzi a társadalmi folyamatokat. Az átmenet új módozatainak kikísérletezése mindössze nagyobb rugalmasságot tanúsít a hatalomért folytatott harc változatos (akár parlamentáris) eszközeinek megválasztásában.

Akár a proletariátus diktatúrájának kérdését, akár a marxizmus—leninizmus mai ismérveinek és e tartalmak általánosíthatóságának kérdését kívánjuk megválaszolni, a mai tőkés társadalom vizsgálatából kell kiindulnunk (változásaiából és ellentmondásaiból), ugyanakkor azt is tudnunk kell (meg kell határoznunk), hol a szocializmus helye (és mi legyen a funkciója) a mai világban (ellentmondásaival és gyengeségeivel együtt). Egyvalamit nem lehet: elvonatkoztatni a konkrét valóságtól.

Nem elég megállapítani, hogy kiéleződött a kapitalizmus általános válsága; éppilyen joggal beszélhetünk az ipari társadalom válságáról is. Valahogy külön kell választanunk egymástól a kétféle válságot. A kapitalizmus felszámolása nem vezet szükségszerűen az ipari társadalom megszűnéséhez. Az persze nyilvánvaló, hogy nem egyszerűen az ipari forradalom kitaposott ösvényein haladunk tovább. Mégsem érthetjük meg a tudományos—műszaki forradalmat az ipari forradalom kialakulásának és szerkezetének mélyebb ismerete nélkül. A tudományos—műszaki forradalom bizonyos értelemben csak az ipari forradalom közvetlen folytatása, egyfajta iparontúli forradalom (egyesek posztindusztriálisnak nevezik). A multinacionális jelenségek megléte — hogy úgy mondjam — multinacionális gondolkodásra kényszerít, a globálisnak nevezett problémák megoldása is csak globális lehet.

Hogyan jelentkeznek az átmenet problémái a fent jelzett körülmények között? Hogyan lehet túllépni a válságon? Olyan problémák ezek, melyek megoldása egyetlen nép számára sem lehet közömbös, s kihat az egész emberiség jövőjére.

Ne feledjük, hogy az 1929—1933-as válságból a faszizmus volt a „kiút”. Ezzel a veszéllyel ma is számolni lehet. A jobboldali „megoldás” veszélyét a szociáldemokrácia sem zárja ki teljes mértékben. Ilyen összefüggésben vált időszerűvé, hogy kritikailag feldolgozzuk a nyugati fejlett kapitalista országok szocialista és szociáldemokrata pártjainak a társadalmi haladásra, az átmenet lehetséges módzataira, a szocializmusra és a demokráciára vonatkozó nézeteit. (Vö. Willy Brandt—Bruno Kreisky—Olof Palme: *Briefe und Gespräche*, 1975.) De nem felelkezhetünk meg a harmadik világról sem, hiszen nemcsak a fejlett kapitalista országok szocializmusba való átmenetéről van szó, hanem a szocializmusba való átmenetről — általában.

Ismernünk kellene az egyik történelmi korszakról a másikra való átmenet általános törvényszerűségeit. Hogyan jött létre az antik demokrácia (Róma); az ipari forradalom és a tőkés iparosítás korszaka (Nagy-Britannia); a szocialista forradalmak és a tudományos-műszaki forradalom korszaka (a szocialista országok)? Nem nehéz az események mögött a fontosabb történelmi mutációkat felismerni, az életformaváltás mögött azokat az új életmódokat, amelyek később egyetemessé növekedtek. Ehhez a különböző történelmi korszakok rendszerszemléletű elemzésére van szükség. Az adott történelmi korszakra mindig a fejlettebb társadalmi rend nyomja rá bélyegét azzal, hogy saját gyakorlatát, törvényeit és szokásait „erőszakolja” rá a világra.

Stratégiák és módszerek

A forradalmi stratégiák fegyvertárában jelenleg az átmenet két lehetséges módozatát tartják számon: az egyik az erőszak, a fegyveres harc, a polgárháború útja, a másik a békés, demokratikus út.

Ez utóbbi, békés stratégiával kapcsolatban több kérdés is felmerül. Volt-e a múltban olyan lehetőség, amikor e békés stratégiához lehetett volna folyamodni? Vajon az erőszak, a fegyveres harc stratégiája egyszer s mindenkorra kizsorszult a választható lehetőségek közül (mind a fejlett, mind a fejlődő országokban)? Vajon a békésút-stratégia (a pluralizmus, a hatalom váltakozása) a fejlett tőkés országok egyetlen lehetséges útja az átmenethez?

Véleményem szerint egyik utat sem lehet abszolutizálni. A békés út nem jelenti azt, hogy *ab ovo* le kell mondani minden erőszakos megoldásról, hiszen ez a stratégia nemcsak a szocializmus és a demokrácia hadállásaitól függ, hanem az erőviszonyoktól általában. Az események menetére sokszor az ellenfél akciói vannak döntő hatással. Ha a demokratikus utat egy reakciós kisebbség államcsíny-kísérlete fenyegeti, a békés út hívei is folyamodhatnak erőszakhoz. (Vö. Santiago Carrillo 1976. júniusi berlini nyilatkozata.)

Az erőszak kérdésének a forradalmi gondolkodók (Marx, Engels) mindig nagy fontosságot tulajdonítottak. Az erőszak, a terror azonban nem *sine qua non* feltétele a szocializmusnak — ezt már a múlt század nyolcvanas éveiben Constantin Dobrogeanu-Gherea is hangsúlyozta (*Opere complete*, I. București, 1976. 380—381.). Az, hogy az erőszak a történelem folyamán eddig mindig döntő szerepet játszott a forradalmi átalakulásban, semmi esetre sem zárja ki az erőszakmentes, békés átmenet lehetőségét, súlyos hiba volna tehát abból kiindulni, hogy nincs szocialista forradalom fegyveres felkelés vagy polgárháború nélkül.

Tudomásul kell venni, hogy a tudományos-műszaki forradalom gyökeresen átalakította nemcsak a modern termelést, hanem a fejlett tőkés országok társadalmi struktúráját is. A munkás-paraszt szövetség régi formulája ezekben az országokban már nem tükrözi a forradalmi erők valóságát. A modern termelés szerkezete, a munkában való elidegenedés az értelmiség és a középosztály nagy tömegeit állította a munkásosztály oldalára, s ez utóbbi maga is alapvető változásokon ment át. Mindez nemcsak lehetségessé, de történelmileg szükségszerűvé teszi valamennyi szocialista tendenciájú erő széles egységfrontját. Nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a szocialista világfolyamat új szakaszához érkezünk, amikor is a nemzetközi erőviszonyok változásával párhuzamosan a fejlett tőkés országok forradalmi átalakulásának reális lehetőségeivel számolhatunk. Persze, ez az átalakulás, mint Lenin is többször kiemelte, más történelmi feltételek közt, más eszközökkel, más úton megy végbe, s a különböző országok sajátos körülményeihez igazodva a legváltozatosabb formát öltheti.

Talán megköcköztathatjuk azt a feltevést, hogy Nyugat-Európa tőkés országaiban egyidejűleg válik majd időszerűvé a szocializmusba való átmenet problémája. E feltevés annál valószínűbb, minél nagyobb súllyal jelentkeznek a nemzetközi folyamatok az egyes országok életében, minél fontosabb szerep hárul a

transznacionális szervekre és vállalkozásokra. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy megszűnne a forradalmi átmenet formáinak változatossága. Éppen ellenkezőleg, egyik nem zárja ki a másikat. Az egyidejűség nem azonos az uniformizálódással. Persze, a formák mind nagyobb változatossága sem módosít a társadalmi-történelmi lényegen.

Az olasz, francia vagy spanyol kommunista pártok például egymástól eltérő formában képzelik el a szocializmusba való demokratikus átmenet útját. Azt viszont ma még lehetetlen előre látni, hogy ebben vagy abban az országban milyen konkrét formában megy majd végbe a forradalmi átalakulás. A békés átmenet szempontjából nem tekinthetünk el a hívők, sőt az egyház állásfoglalásától sem, hiszen ezek az erők nem egy országban fontos vagy egyenesen történelmi jelentőségű szövetségei lehetnek a forradalomnak.

A forradalmi átmenet egyik útja sem zárja ki a másikat. E lehetséges utak világszinten komplementárisaknak tekinthetők: nem egymás ellentétei, hanem kölcsönösen kiegészítik egymást. Ez azt jelenti, hogy egyik út sem állíthatja magát egyoldalúan szembe a másikkal, nem tagadhatja a másik út önálló stratégiájához, bármely kérdés sajátos szempontú megközelítéséhez való jogát, nem vonhatja kétségbe értékéknél felmutatott eredményeit. Ezt a komplementaritást, mely a mikrofizikából, közelebbről a kvantummechanikából származó elv, a megismerés legkülönbözőbb szféráira kiterjeszhető általános módszertani elvként lehet felfogni. Ilyen értelemben talán jogosan állíthatjuk, hogy a komplementaritás elve az objektív valóság folyamatait, így a történeti folyamatok objektív leírására is alkalmas. (Megjegyzendő, hogy a dialektikus gondolkodás az ellentmondások, az ellentétes tételek és álláspontok feloldásának más lehetőségeivel is él, mint a komplementaritás elve. Az ellentétek gyakran kizárják egymást, vagy pedig magasabb szintézist hoznak létre. Az az elmélet, mely más előfeltevésekből indul ki és más tényekre alapoz, éppúgy lehet *alternatív*, mint *komplementáris* (koegzisztens) elmélet, mivel mindkét elmélet másféle körülmények (*más helyzet*) és másféle tapasztalati tények magyarázatát adja, mert ha ezek a tapasztalati tények ugyanannak a jelenségeggyüttesnek vagy történelmi folyamatnak a részei is, *más* oldalról tükrözik ezt a folyamatot.

Minden stratégia, így a békés út stratégiája is, szorosan összefügg a társadalom jövőbeli fejlődésével, tehát bizonyos értelemben előrevetíti a jövőt. E stratégia értékét csak e previzionális jelleg beszámításával tudjuk felmérni, ami azt jelenti, hogy nem tekinthetünk el egy másik fontos elvtől — a bizonytalansági elvtől (határozatlansági relációtól). Marx erről mint a történelmi tendenciák felfedezésének fontosságáról beszél. A marxi gondolat értelmében a marxizmus tulajdonképpen nem más, mint a történelmi tendenciákról szóló tanítás. Marx szerint a törvények csak tendenciaként érvényesülnek, s e tendenciák hatása nem nyilvánul meg, csak bizonyos körülmények között és csak hosszabb távon. Amit a jövőre vonatkoztatva, e previzionális elvek alapján viszonylag pontosan előre láthatunk, az a történeti fejlődés általános tendenciája, de nem tudjuk ugyanilyen pontosan megjósolni olyan konkrét történeti események helyét és idejét, mint például a szocializmusra való átmenet a fejlett kapitalista országokban. A társadalmi mozgástörvények statisztikai jellegéről van szó. Az objektív társadalmi meghatározottságok csak bizonyos valószínűséggel érvényesülnek, mivel az emberi tevékenység determinizmusa csak bizonyos statisztikai együttesek (társadalmi csoportok) szintjén valósul meg, és nem a különálló egyének szintjén.

Ennek a stratégiának az esélyeit döntő módon az fogja meghatározni, milyen mértékben válik az új társadalmi osztály, a munkásosztály (amelyik nem azonos a régi értelemben vett proletariátussal) az egész társadalom tényleges vezető erejévé, morális és politikai szempontból egyaránt. (A francia polgárság mint új társadalmi osztály már az 1789-es nagy francia forradalom előtt vezető erejévé vált a francia társadalomnak.)

Ez azt jelenti, hogy a klasszikus determinizmussal szakítva a történeti folyamatokat nem tekintjük többé mechanikusan előre meghatározottaknak. Heisenbergre hivatkozva mondja Carl Friedrich von Weizsäcker, hogy a meghatározottságok nem érvényesülhetnek szimultán módon mint lehetőségek, ezért a jelen leírásába nekünk kell becsempészünk a lehetséges fogalmát, miáltal e fogalmat a jövő leírásából sem küszöbölhetjük ki. (Vö. *Universitas*, 1976. 7.) Ha egy utólagos esemény valószínűségét gyakran le tudjuk vezetni az előző eseményekből, ennek fordítottja annál ritkábban fordul elő, nem lehet (vagy csak kivételesen lehet) utólag megtörtént eseményekből valószínűségi alapon az előző eseményekre következtetni.

Van egy határeset, amelyben már a valószínűség fogalma is érvényét veszti, a valószínű egyszerűen ki- és beszámíthatatlanná válik. Ez a határeset a termo-

nukleáris rakétaháború lehetősége, mely — sajnos — még egy ideig reális lehetőség.

A jövő forгатókönyveinek megírása szempontjából nem közömbös az a kérdés sem, hogy megfordíthatók-e a társadalmi folyamatok. Az irreverzibilitás tételéből kiindulni annyit jelent, mint a marxista filozófiát determinizmusellenes teológiává, vagyis finalista dogmává „párolni“. Persze, a természeti folyamatokhoz hasonlóan a társadalmi folyamatok is lehetnek irreverzibilisek, de ez törvényszerűen a rendszer pusztulásához vezet. A természettudományok területén azonban felmerült újabb annak lehetősége is, hogy az irreverzibilitás keretei között ugyan, de mégis egyensúlyi rendszereket hozzanak létre. A társadalomtudományoknak is valami hasonlóval kellene próbálkozniuk. A szocializmusba való átmenet olyan magas társadalmi szervezettségű, jellegében entrópiaellenes rendszer létrejöttét feltételezi, ahol a természet és társadalom antientropikus átalakításának módszereit és eszközeit az ember tudományos-műszaki tevékenységével állítja elő. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a dolgok konkrét alakulása végső soron mégis az embertől függ, vagyis attól, hogy az ember milyen fokon tudja ellenőrizni és befolyásolni a természeti és társadalmi folyamatokat. A reverzibilitás és irreverzibilitás egyaránt lehetséges változatok. A fenségest a nevetségestől csak egy lépés választja el, de ezt a lépést visszafelé is meg lehet tenni. Csak annyi kell hozzá, hogy a mítoszok helyett a rációt, a bizonyosság helyett a kételkedést („de omnibus dubitandum“), az abszolutizálás helyett a differenciált megközelítést részesítsük előnyben, az ellentézés helyett az organikus egységet.

Történeti korrelációk

Bernstein, Kautsky és Bebel híres vitája óta mindig újra és újra felmerül a reformizmus és forradalom kölcsönviszonyának nagy kérdése. Ebben a századfordulót követő vitában a reformizmust a demokratikus úttal próbálták azonosítani, a forradalmi utat pedig a demokratikus eszközökről lemondó, nem demokratikus megoldásként próbálták beállítani. A demokratikus forradalom Kautsky-féle álláspontja és a ma demokratikusnak nevezett átmenet között sem egyenlőségjelet tenni nem lehet, sem összetéveszteni a kettőt nem szabad. A szociáldemokraták közt ma sem alakult ki egységes vélemény arról, hogy mi a reform és mi a reformizmus. Egyesek szerint a reform útja az adott társadalmi rendszer (a kapitalizmus) teljes felszámolásának követelményét is magában foglalja, mások csak a rendszer tökéletesítésének igényét kötik ehhez az úthoz, a harmadik csoport szerint, mely nyilvánvalóan az előbbi kettő közti kompromisszumra törekszik, már maga az a tény, hogy a reformok tendenciaszerűen a szabadság szféráját növelik, egymagában is a rendszer változásához vezet.

A nézeteket leginkább megosztó kérdés mégis az, hogy milyen módozatai, útjai, lehetőségei vannak egy demokratikus szocializmusba vagy társadalmi demokráciába való átmenetnek. A szociáldemokráciát ma már nem szabad egyoldalúan csak a jobboldala alapján megítélni. A szocialisták közt is van olyan álláspont, mely végső megoldásként az erőszak alkalmazásától sem zárkózik el. Ez az álláspont persze nem jellemző a mai szociáldemokráciára általában. Mégis át kell értékelnünk a szocialistákra vonatkozó eddigi nézeteinket, ami nem egy esetben már meg is történt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az értékelésben feltétlenül át kell esnünk a ló túlsó oldalára.

„Ebben az irányban elsődleges fontosságú — hangsúlyozta a párt főtítkára az RKP XI. kongresszusán előterjesztett központi bizottsági jelentésében — a kommunisták és szocialisták együttműködése és egysége. E cél eléréséért abból kell kiindulni, ami egyesíti őket, a pozitív tapasztalatból, és mindkét részlől fel kell lépni az összes nehézségek áthidalásáért, hogy igazi történelmi megbékélés szülessen a kommunista és szocialista pártok között, hogy erősödjék együttműködésük.“

A szociáldemokraták között még mindig igen éles viták folynak arról, hogy milyen kölcsönös összefüggés van a piac- és tervgazdálkodás, a piacgazdálkodás és a demokrácia között. Vita tárgya a törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválasztásának kérdése is, ahol a szétválasztás tulajdonképpen az egyiknek a másikkal való kiegyensúlyozását szolgálja, a hatalom demokratikus ellenőrzésének kérdése (melyet egyesek a szabadság „elrákosodásaként“ emlegetnek), a különböző tulajdonformák együttélésének problémája stb. Az eddigi tapasztalatok arra utalnak, hogy a magántulajdon egyszerű felszámolása nem vezet automatikusan az emberi szabadságszféra növekedéséhez.

Ez elvezet a célkitűzések és az adott megoldások, cél és eszköz korrelációjának kérdéséhez. A hangsúly itt azon van, *ahogyan* megvalósítjuk a kitűzött célokat. Semmiképpen sem vallhatjuk a magunkénak „a cél szentesíti az eszközt” ismert jelszavát. Elég történeti tapasztalattal rendelkezünk már ahhoz, hogy megállapíthassuk: a cél sohasem szentesítheti az eszközt, csak az eszköz a célt. „A cél úgy rejtőzik el az eszközben, mint virág a magban” — mondta Gandhi. Vannak eszközök, melyek ahelyett, hogy igazolnák a célt, veszélyeztetik annak megvalósítását, még akkor is, amikor állítólag a cél megvalósítását szolgálják. A megismerés folyamatában az eszközökre kell összpontosítani, mivel az eszközök végső soron a kitűzött cél (vagy célok) elérésére jelentenek biztosítékot egy olyan világban, mely távolról sem tökéletes, jóllehet a forradalmi erők e cél felé törekednek. De menet közben a célt magát is állandóan módosítani kell a mindennapi és történelmi tapasztalat függvényében, ha nem akarjuk, hogy a felhasznált eszközök önkényesen választott céloknak legyenek alárendelve. A nagy emberi értékek, köztük az igazság is, nem a cél, hanem az eszköz tartozékai. Minden öncélúvá meredő dogma szükségszerűen önkényhez vezet, melynek különböző, sokszor igen súlyos eseteivel számolhatunk. Az eszközt mindig a célhoz kell alkalmaznunk. Márpedig a szocializmus a célok vonatkozásában úgy határozható meg, mint a demokrácia kiteljesítésének, vagyis teljes megvalósításának gyakorlata. A szocializmus nem egyéb, mint a társadalmi-politikai élet minden szférájára kiterjesztett demokrácia, mivel a demokrácia ez esetben egyszerre cél és eszköz. A nagy demokratikus hagyományokkal rendelkező és gazdaságilag fejlett tőkés országokban a demokrácia a szocializmusba való átmenet eszköze és egyben megvalósítási formája is. Marx elgondolása szerint a jövő társadalmá olyan történeti folyamatok eredményeként valósul meg, melyek nemcsak bennünket, de körülményeinket is megváltoztatják.

Az új történeti feltételek közt nyilvánvalóvá vált, hogy a különböző országokban végbemenő forradalmi folyamatok belső és külső tényezői újfajta korrelációba léptek egymással, megnőtt a külső tényezők jelentősége. A nemzetközi erőviszonyok bonyolult alakulása újabb ismeretleneket visz be a stratégia amúgy is nehezen megoldható egyenletébe. A kommunista pártoknak forradalmi stratégiájuk kidolgozásában fokozott tekintettel kell lenniük e külső tényezőkre, arra, hogy milyen kihatásaik vannak ezeknek a tényezőknek a szocializmusba való forradalmi átmenet folyamatára.

A nyugati országokban a békés út lehetősége szorosan kapcsolódik az ún. bizalmi kérdéshez. A kommunista pártok stratégiai hitelének kérdéséről van szó, arról, hogy ezek a pártok mekkora tömegek támogatását élvezik. Egyesek azzal érvelnek, hogy a kommunisták csak a homlokzatra írják ki a demokrácia, a pluralizmus vagy a váltakozó hatalom elvét, de ahogy hatalomra jutnának, újra a régi monolitikus módszerekhez folyamodnának. E kérdés létjogosultságát nem lehet elvitatni, ez ma mégis másképp tevődik fel, mint azelőtt. Megváltozott az objektív és szubjektív tényezők aránya. Egyre nő azoknak a száma, akik a kommunista pártok stratégiáját nem tekintik egyszerű taktikai húzásnak, bár bizonyos fenntartásokkal még mindig számolni kell. A részleges választási kudarckok mindig azzal függnek össze, hogy a kommunistáknak nem sikerült még teljes mértékben megnyerniük a tömegek bizalmát.

A bizalom kérdése nem olyan egyszerű dolog. A bizalom egy olyan sinusgörbéhez hasonló folyamat, mely történetileg igen hosszúra nyúlhat. A bizalom történeti késlekedésében nem kis szerepe volt annak a dogmatikus időszaknak, amely a kommunista világmozgalom gondolkodására és gyakorlatára egyaránt ráütötte bélyegét.

A közelmúlt történeti eseményei

Akadhatnak olyanok, akik furcsának találják majd, hogy ebben az összefüggésben az 1936—1939-es évek Spanyolországából indulok ki — a spanyol polgárháborúnak szerintük nem sok köze van az átmenet problémáihoz. Akik így vélekednek, valószínűleg nem tudják, hogy Spanyolországban akkor nemcsak polgárháború volt, hanem forradalom is, melynek tanulságai még ma is érvényesek. Ott valósult meg a történelemben először egy olyan demokratikus politikai rendszer, egy olyan köztársasági államforma, melyben csirájukban fellelhetők mindazok az elemek (tételek és megoldások), amelyek bizonyos értelemben a népi demokráciák mai gyakorlatát vetítik előre. A köztársasági Spanyolországban nagy horderejű társadalmi szerkezetváltozásra került sor, a különböző társadalmi erők (baloldali, haladó, demokratikus, katolikus pártok) együttműködésének olyan első

történelmi tapasztalata volt ez, ahol a demokratikus harcban új perspektívái nyíltak a szocializmusnak. Nem szabadna megfosztanunk magunkat e történelmi tapasztalatoktól, bár nem lehet letagadni, hogy történtek hibák, melyek aztán nemcsak bizonyos torzulásokhoz, hanem végső soron kudarchoz vezettek. Nem lehet mindent a külső tényezőkre visszavezetni, bár véleményem szerint Spanyolországban e tényezők igen nagy szerepet játszottak a köztársaság vereségében.

Ami az 1956. októberi magyarországi tragikus eseményeket illeti, ennek két eltérő értelmezése létezik, s mindkettő abszolút érvényre tart számot. Az egyik értelmezés szerint a demokrácia visszaállításának kísérletéről volt szó, egy pluralista-demokratikus rendszer vissza- vagy felállításának lehetőségéről. A másik értelmezés ma is abból indul ki, hogy Magyarországon 1956-ban egyértelmű és tipikus ellenforradalommal kellett számolni.

A 20. évforduló alkalmával megújuló viták tanulságait levonva nyilvánvalónak látszik, hogy a problémát csak részlegesen, egyik oldaláról megközelíteni, s nem a maga egészében látni azt jelentené, hogy a kérdésben ma sem látunk tisztán, és képtelenek vagyunk realista módon, tudományosan közeledni a problémához.

[...]

A chilei események (1970—1973) a forradalom legitimitásának ma is égető kérdését tüzték napirendre a demokrácia feltételei között. 1973 szeptemberének legfőbb tanulsága, hogy a forradalom egyik legnagyobb kockázata a polgári demokrácia legitimitásához ragaszkodni. Ez nemcsak megbénítja, de teljesen kiszolgáltatja a forradalom erőit mindazoknak a törvénytelen kísérleteknek, amelyek révén a reakciós ellenzék a demokráciát próbálja szubverzív módon aláaknázni. Nem szabad megfélekezünk arról, hogy a burzsoázianak csak addig felel meg a többpártrendszer, ameddig ez nem veszélyezteti a töke osztályhatalmát. A demokratikus pluralizmus megvalósíthatósága még távolról sem lezárt kérdés, további vizsgálatokra és a társadalmi-politikai gyakorlattal való szembesítésre van szükség. A chilei tapasztalatok is mutatják, hogy a pluralista rendszernek nemcsak előfeltétele, hanem fontos követelménye is, hogy lerakják a demokratizálódás társadalmi alapjait, és az elért vívmányok védelmére — akár katonai védelmére is — meghozzák a kellő intézkedéseket.

Azt hiszem, hogy az egy- vagy többpártrendszer kérdése, maga a pluralizmus fogalma sem fogható fel mereven — ez ugyanis nem állítható be elvi kérdésként. Nem ez teszi a szocializmus lényegét. Természetesen a szocializmus többpártrendszerben is megvalósulhat, feltéve, ha a politikai erők egységbe tömörülve vallják magukénak a szocializmus eszményét. A pluralizmus fogalmát sem korlátozhatjuk egyszerűen a többpártrendszer létezésére. A pluralizmus ennél szélesebb, átfogóbb lehetőség. Pluralizmus és egységesség nem egymást kizáró fogalmak, a pluralizmus nemcsak az antagonista osztálytársadalmak jellemzője. Ugyanarra a kérdésre vonatkozó, de eltérő felfogások és nézetek szembesítése nemcsak a tudomány területén bizonyult objektív szükségszerűségnek, hanem a szocialista társadalomban is, mivel nem volt, nincs és nem is lehetséges olyan társadalom, ahol mindenki abszolút egyformán gondolkozna.

A szocializmus felé vezető út problémája — akárcsak maga a szocialista fejlődés — szorosan összefügg a szabadság, a demokrácia kérdésével és a tömegek döntéshozatalban való részvételének problémájával. A szocializmus tehát nem hozható összhangba a demokratikus jogok hiányával, mint ahogy az az elképzelés sem felel meg az igazságnak, mely azt állítja, hogy a szocializmushoz csak egyetlen út vezet, és/vagy a szocializmusnak csak egyetlen formája lehetséges.

Az eddig elmondottakból egyértelműen következik, hogy tovább kell fejleszteni a forradalmi elméletet. Ennek szükségessége annál is inkább megmutatkozik, mivel az elméleti továbblépés ugyanolyan homlokegyenest ellentmondó nézetek ütközéspontján vált lehetségessé, melyek általában jellemzők korunk megismerési folyamataira.

Ilyen összefüggésben a *megszakítottság* mozzanatát abszolutizálni legalább akkora kockázattal jár, mint metafizikus módon a *folytonosságot* hangsúlyozni. Bizonyos vonatkozásban talán mégis az utóbbi jelent nagyobb kockázatot. Mert durva leegyszerűsítés volna bármely jelenséget vagy folyamatot a már rég tudott általános törvényszerűségek egyszerű illusztrációjaként vagy mégoly „ragyogó” igazolásaként felfogni. Új elméleti általánosításokra, új elméletekre van szükség, melyek a természet és társadalom eddig még fel nem ismert törvényszerűségeit tárják fel az új történelmi realitásokkal szoros összhangban. Nemcsak az új tények kihívására kell válaszolnunk, hanem erre sarkall az elméleti továbblépés belső logikája is.

Korunk marxizmusát, a jelenkori marxista elméletet megalapozni — a problémák folytonos újragondolását jelenti. „Különös élességgel vetődik fel a társadalomtudományok lemaradásának problémája is [...] véleményem szerint ez nem is annyira a természet- és társadalomtudományok, mint inkább az elmélet és gyakorlat viszonylatában jelentkeznek.“ (Valter Roman felszólalása az RKP KB 1971. november 3—5-i plenárisának anyagából. Bukarest, 1971. 163—164.) A marxizmus ugyanis nemcsak a tőkés társadalom elemzését és kritikáját adja, hanem a szocialista társadalomét is. A mai marxizmus — korunk kritikai öntudata. Ehhez viszont nem elég „felmelegíteni“ a marxi gondolatot. A tudományos-műszaki forradalom minőségi ugrást jelent a társadalomtudományokban is. A társadalomtudományok „kvantumelmélete“ még nem született meg. De mint ahogy a kvantummechanika sem a klasszikus mechanika egyszerű meghoszabbításaként jött létre, a jelenkori marxizmust sem tekinthetjük a marxi elmélet egyenes vonalú folytatásának. A marxi elmélet Lenin értelmezésében sem valami befejezett dolog, amihez nem lehet hozzányúlni; ebben Marx csak az alapkövet rakta le annak a tudománynak, melyet a szocialistáknak kell majd továbbfejleszteniük minden vonatkozásban, ha nem akarják, hogy az élet meghaladja őket.

Persze, abbéli elméleti igyekezetünkben, hogy *ne* „az élet után kullogjunk“, hibákat is elkövethetünk. A kommunisták is tévedhetnek. De ha semmit sem csinálunk, ezzel ma sokkal nagyobb tévedések és még súlyosabb hibák elkövetésének útját egyengetjük. Akkor már inkább vállaljuk az új realitások tudomásulvételének kockázatát, azt, hogy olyan ellentmondások sodrába lépjünk, amelyek matematikai pontossággal meg nem jósolható változásokhoz vezetnek.

A. J. fordítása

A szocializmusba való átmenet módozatainak kérdésével foglalkozó ülészakon, a Ștefan Gheorghiu Akadémián 1976. december 15-én elhangzott hozzászólás rövidített szövege, mely az *Anale de istorie* (1977. 3.) *Vita* rovatában jelent meg.

Ferenczy Béni: Lenin